

**ՄՐԱՎԱՅՐԵՐԸ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՄԱՇՀԱԴԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐՈՒՄ.
ԻՄԱՄ ՌԵԶԱՅԻ ԴԱՄԲԱՐԱՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼԻՐԸ**

ԱՆԱ ԱՐԻԱԲՈԴ (ԻՐԱՆ)

Մաշհադը հայտնի է ուխտատեղի դարձած շիաների ութերորդ Իմամի՝ Ռեզայի գեղեցիկ սրբավայրով, ով մահացել է 9-րդ դարի սկզբներին: Վայրը, որտեղ թաղվել է Իմամ Ռեզան, կոչվել է Մաշհադ-Ալ-Ռեզա («Ռեզայի նահատակության վայրը»): Ավելի ուշ դամբարանի շրջակայքում հիմնվում է բնակավայր, որը հետագայում կառուցապատվելով վերածվում է Մաշհադ քաղաքի: Տարբեր թագավորական դինաստիաների կառավարման օրոք բնակավայրն ընդլայնվել է, կառուցապատվել և ներկայումս թևակոխել արդիականացման փուլ: Քաղաքային միջավայրում գտնվող Իմամ Ռեզայի դամբարանային համալիրի մասն են կազմում ոսկյա գմբեթով Գոհարշադ մզկիթը՝ սալիկապատ մինարեթներով, ընդարձակ բակերը, թանգարանն ու գրադարանը, կրոնական համալսարանը, դպրոցները և այլ շինություններ:

Քանալի քառեր – Մաշհադ, իրանական քաղաք, քաղաքային միջավայր, դամբարանային համալիր, Իմամ Ռեզա:

Իրանական Մաշհադ քաղաքը, որը տեղակայված է Թեհրանից դեպի արևելք՝ 850 կմ հեռավորության վրա, Իրանի Իսլամական Հանրապետության խիտ բնակեցված երկրորդ քաղաքն է: Այն հանդիսանում է Խորասան նահանգի մայրաքաղաքը և փոխված է երկրի հյուսիս-արևելքում՝ Թուրքմենստանի և Աֆղանստանի սահմանների մոտ: Մաշհադը եղել է մի մեծ օազիս, որը Մետաքսյա ճանապարհը կապում էր արևելքում ընկած Մարվ քաղաքի հետ: Ներկայումս այն արդյունաբերական, առևտրական ու կրթական խոշոր կենտրոն է: Քաղաքային միջավայրը զարդարում են ինչպես հնագույն, այնպես էլ արդիական բազմաթիվ ճարտարապետական շինություններ:

Պատմության ընթացքում Մաշհադում կառավարության գլուխ են կանգնել տարբեր էթնիկ ծագում ունեցող արքայական դինաստիաներ, որոնց գահակալության օրոք քաղաքային միջավայրը ենթարկվել է տարաբնույթ փոփոխությունների, ձևագոյացել են բազում բնակավայրեր ու կառուցապատվել:

Մաշհադը համարվում է նահատակների քաղաք, հատկապես Իմամ Ռեզայի դամբարանային համալիրի շնորհիվ¹: Ընդհանրապես, Մաշհադի քաղաքային միջավայրում իրենց ինքնատիպությամբ ու շքեղությամբ առանձնանում են դամբարանային կառույցները, որոնք հատուկ կերպարայնություն են հաղորդում ներկայումս արդիականացման փուլ թևակոխած հնագույն քաղաքին:

¹ Saadat B. The Holy Shrine of Imam Reza in Mashhad. Shiraz, 1976, p. 38.

Նշյալ դամբարանային շինությունների թվում են Խաջե Ռաբիի սրբավայրը քաղաքի հյուսիսում, Խորասանում ապրող սունիների հովանավոր սրբի սրբավայրը Նեյշափուրից 28 կմ հեռավորության վրա՝ Մահմուդաբադ գյուղում, Ղադամգահի սրբավայրը Մաշադից 18 կմ հեռավորության վրա, որը, ըստ հավատացյալների, կրում է իմամ Ռեզայի ոտնահետքերը, Հարսամե իբն Այինի սրբավայրն ու լեռնային աղբյուրը, որ տեղացիներն անվանում են Խաջե Մուրադ՝ «Երդումների ի կատար ածող», որը գտնվում է Մաշհադից 22 կմ հեռավորության վրա, Հարսամե իբն Այինի սրբավայրի երկայնքով ձգվող Քվաջա Աբբասալթ Հարավի սրբավայրը և այլն: Վերջիններս ինքնատիպ իրանական ճարտարապետական ոճերով կառուցված հոյակերտ սրբավայրեր են, որոնք տարեկան ընդունում են մի քանի միլիոն այցելուներ:

Այսպիսով, Մաշհադը լավագույնս հայտնի է ուխտատեղի դարձած Իմամ Ռեզայի գեղեցիկ սրբավայրով, որը կառուցվել է Սանաբանդ գյուղի մոտ, ուր 9-րդ դարի սկզբներին իր մահկանացուն է կնքել իմամ Ռեզան՝ շիաների ութերորդ իմամը, ով լայնորեն հայտնի էր որպես արտառոց գիտական և կրոնական ունակությունների տեր անձնավորություն²: Վայրը, որտեղ թաղվել է Իմամ Ռեզան, կոչվել է Մաշհադ-Ալ-Ռեզա («Ռեզայի նահատակության վայրը»): Ավելի ուշ դամբարանի շրջակայքում հիմնվել է բնակավայր, որը հետագայում կառուցապատվելով վերածվել է Մաշհադ քաղաքի³:

Այս դամբարանային համալիրը ողջ Իրանի ամենակրոնական ու ամենաշքեղ սրբավայրն է, ուր ամեն տարի միլիոնավոր ուխտավորներ են այցելում: Ներկայումս սրբավայրը, բացի Իմամ Ռեզայի դամբարանից, ներառում է նաև քանի այլ իմամների դամբարաններ: Այն համարվում է աշխարհի ամենաընդարձակ տարածություն ունեցող սրբավայրը:

Ներկայումս սրբավայրի հարավում տեղակայված է հսկայածավալ Գոհարշադ մզկիթի կառույցը՝ վեր խոյացող հոյակերտ ոսկյա գմբեթով (գմբեթը երկշերտ է), թանգարանը, գրադարանը, չորս սեմինարիումները (ուսումնական վայր), գերեզմանատունը, Իսլամական գիտությունների Ռազավի համալսարանի շինությունը, ուխտավորների համար նախատեսված սրահը, հսկայական աղոթատեղիները: Շինությունները պարուրում են յոթը լայն բակերը, համալիրի հարավ-արևելքում տեղակայված է շեյխ Բահայի դամբարանը,

² Ուրայթեր, Ս., Ակնարկ Իմամ Ռեզայի գերեզմանոցի պատմության, 2012, էջ 49-50 (պարսկերեն):

³ Dungersi M. R. A Brief Biography of Imam Ali bin Musa (A.S.). (2nd ed.) Tanzania, 2012, p. 42.

արևմտյան մասում գտնվում են Փարիզադ և Բալասար դպրոցները և այլ կառույցներ⁴:

Եվ այսպես, դեռևս վաղ միջնադարում՝ մինչ 13-րդ դարն ընկած ժամանակահատվածը, Մաշհադը նահատակված սրբի դամբարանը շրջապատող մի փոքրիկ քաղաք էր: Ինչպես հավաստում են պատմահնագիտական աղբյուրները, ի սկզբանե այդ դամբարանն էլ մի փոքր կառույց էր, որը ժամանակի ընթացքում ընդլայնվեց թե՛ չափերով և թե՛ ճոխությամբ, ու փաստորեն, նրան շրջապատող շրջանը վերածվեց ավանի: Մոնղոլների տիրապետության օրոք ավերեցին թե՛ ավանը և թե՛ սրբավայրը, սակայն հարուստ ուխտավորների առատաձեռն նվիրատվությունների շնորհիվ դրանք կրկին վերակառուցվեցին:

Իր ճամփորդական հուշանոթերում հետաքրքրական տեղեկություն է հաղորդում ազգությամբ արաբ, հայտնի ճանապարհորդ Իբն Բաթութեն առ այն, որ 1333 թ., երբ վերջինս այցելու է Մաշհադ, արձանագրել է, որ այն «մեծ քաղաք է՝ հարուստ պտղատու ծառերով, վտակներով և ջրաղացներով: Վեհ դամբարանային կառույցը պսակված է մեծ նրբագեղ գմբեթով, իսկ պատերը զարդարված են գունավոր սալիկներով»⁵:

Այսպիսով, Մաշհադ քաղաքի զարգացման փառահեղ պատմությունը սկսվում է Թեյմուրյան շահ Ռոխ Միրզայի (1405-1447) իշխանության օրոք և իր գազաթնակետին հասնում Սեֆյանների թագավորության ժամանակ (1501-1722):

15-րդ դարում շահ Ռոխ Միրզայի կինը՝ Գոհարշադը (1418 թ.) Մաշհադում կառուցում է մի հիանալի մզկիթ: Այն այժմ Իմամ Ռեզայի դամբարանի մի մասն է: Կառուցված է սամարղանդյան ոճով: Երկու աշտարակաձև մինարեթներ են վեր խոյանում գմբեթին հարող արտաքին անկյուններում, որոնք մարմարե հիմքի հետ միասին ստեղծում են համակողմանի տպավորություն: Մզկիթի ճակատամասը ձևավորված է արձնապատ աղյուսով և բարձրորակ խճանկարապատ հախճապակիով: Այն ունի չորս այվաններ՝ կամարասրահներ, բակ (50 մ × 55 մ) և յոթ ընդարձակ աղոթասրահներ⁶: Այն իրավամբ համարվում է իրանական ճարտարապետության գազաթնակետերից մեկը: Գույների ողջ պնակը ներառում է գերիշխող կապույտի և փիրուզագույնի, սպիտակի,

⁴ **Pope A. U., Ackerman P., Besterman T.** A survey of Persian art from prehistoric times to the present. Oxford, 1964, p. 1201–1202.

⁵ **Իբն Բաթութեն**, Իբն Բաթութեի ճամփորդական հուշանոթեր, Թեհրան, 2015, էջ 127 (պարսկերեն)

⁶ **Pope A.U.** Persian Architecture: The Triumph of Form and Color. New York, 1965, p. 218.

թափանցիկ կանաչի, դեղինի և մուգ թանաքագույնի մի շարք երանգներ: Ձևավորման մեջ մեծ դեր են կատարում ծաղիկներն ու երկրաչափական պատկերները, կամարային շեշտադրումները, բաց սրահներն ու խորքային հանգույցները, ինչպես նաև այվանները:

Առջևում տեղակայված այվանի վրա առկա է խոշոր արձանագրություն՝ 1418 թ. «Շահիրու Բահադոր»: Արձանագրության մի մասն արված է Թեյմուրյան արքայազն Բայսոնդոր Միրզայի կողմից և չափազանց հատկանշական է՝ որպես կալիոգրաֆիկայի ձեռքբերում: Գոհարշադի կառույցները գլուխգործոցներ են համարվում՝ հնագիտական ուսումնասիրությունների և հախճաասալիկների հարդարանքների տեսանկյունից:

Հետագայում, 16-րդ դարում Սեֆյան դինաստիայի կառավարման օրոք Իմամ Ռեզայի սրբավայրը վերակառուցվել է ու ընդարձակվել. կառուցվել են ոսկե գմբեթը, հախճաասալիկապատ մինարեթները, տարածքը շրջապատող ընդարձակ բակերն ու հարակից այլ շինությունները⁷:

Դամբարանային համալիրն առավել ընդարձակվել ու զարդարվել է Սեֆյաններին հաջորդած Աֆշարների (1736-1796) ու Քաջարական (1789-1925) դինաստիաների կառավարման օրոք, թեպետ այս նույն ժամանակաշրջանին բաժին են ընկնում ռազմատենչ թուրքերի, ուզբեկների և աֆղանների հաճախադեպ արշավանքները: Այս ժամանակներից ի վեր սրբավայրը ենթարկվել է շարունակական վերափոխումների և ընդարձակման:

Հետագայում Մաշհադի ժամանակից զարգացումն արագանում Փահլավիների դինաստիայի՝ Ռեզա շահի վարչակարգի օրոք (1925-1941): Փոփոխության է ենթարկվում նաև Իմամ Ռեզայի դամբարանային համալիրը: 1928-ին համալիրի մերձակայքում կատարվում են որոշակի էական փոփոխություններ, երբ հիմնադրվում է *Ֆալազահը* (կլոր բաց տարածքը, հիմնվեց գմբեթի գագաթից 180 մ հեռավորության վրա)⁸: Այնուհետև՝ Փահլավիների օրոք, կառուցվում են ներկայիս հարուստ թանգարանը, գրադարանը և արարողությունների սրահը:

Մինչ Իսլամական հեղափոխության հաղթանակը հին ֆալազահն ընդլայնվում է մինչև 620 մ, և սուրբ դամբարանային համալիրի շինությունների պատմական կառուցվածքը քանդվում է՝ առանց հաշվի առնելու դրա հնամենիությունն ու նրբագեղությունը:

⁷ Նույն տեղում, էջ 283:

⁸ **Dungersi M. R.** A Brief Biography of Imam Ali bin Musa (A.S.). (2nd ed.) Tanzania, 2012, p. 101.

Այսպիսով, իրավամբ, Իմամ Ռեզայի սրբավայրը կազմող շինությունների համալիրն անգամ արտաքնապես Իրանի պարճանքներից է: Այն պատմական, ճարտարապետական ու գեղարվեստական մեծագույն արժեք ունեցող համալիր է, որը ներկայիս Մաշհադի քաղաքային միջավայրի գոհարն է:

СВЯЩЕННЫЕ МЕСТА В ИРАНСКОМ ГОРОДЕ МЕШХЕД: КОМПЛЕКС МАВЗОЛЕЯ ИМАМА РЕЗЫ

АНА АРИАБОД (ИРАН)

Мешхед известен как место паломничества, красивое святилище восьмого Имама шиитов Резы, умершего в начале IX века. Место, где похоронен имам Реза, было названо Машад-аль-Реза ("Место Мученичества Резы"). Позже в окрестностях мавзолея было основано поселение, которое впоследствии, перестраиваясь, превратилось в город Мешхед. В дни правления различных королевских династий поселение было расширено, перестроено и сейчас перешло в этап модернизации. Частью комплекса мавзолея Имама Резы, находящегося в городе, составляет Мечеть Гохаршад с золотым куполом, черепичными минаретами, просторными дворами, музеем и библиотекой, религиозным университетом, школами и другими зданиями.

Ключевые слова – Мешхед, иранский город, город, комплекс мавзолея, Имам Реза.

SACRED PLACES IN IRANIAN MASHHAD'S URBAN ENVIRONMENT: THE SHIRINE COMPLEX OF IMAM REZA

ANA ARYABOD (IRAN)

The city Mashhad is famous for its pilgrimage site, with the 8th Shiite Imam Reza's beautiful shrine, who died in the early 9th century. The place where Imam Reza was buried was called Mashhad-al-Reza ("The Martyrdom Place of Reza"). Later, a settlement was founded around the mausoleum, which built up and became the city of Mashhad in the future. During the reign of various royal dynasties, the settlement has been expanded and built; now it is in the stage of modernization. The Goharshad mosque with its golden dome, as well as the spacious yards, museum and library, religious University, schools and other buildings are considered to be the part of the Imam Reza shrine complex in the urban environment of the city.

Key words – Mashhad, Iranian city, urban environment, shrine complex, Imam Reza.